

Petr Prokop

Pedagogická Fakulta, University Karlovy v Praze
Česká Republika

Integracja młodych ludzi po opuszczeniu placówek opieki instytucjonalnej w Republice Czeskiej

Integration of young people after leaving institutions institutional care in the Czech Republic

Abstract: The integration of young people after leaving the alternative institutional care in the Czech Republic. The paper is focused on the topic of problems which is connected with the integration of young people leaving childrens' homes and the educational institutions of various types when they are eighteen years old. The emphasis is put on the actual state in this area, on the forms of assistance within the framework of the follow-up social care of these children. The suggestions on the possible reforms and changes connected with the integration in this area form a part of this paper.

Key words: Czech Republic, alternative institutional care, follow-up care, forms of assistance, problems, education, integration

Wstęp

W Republice Czeskiej obszar opieki oferowanej przez specjalistów nad dziećmi i młodzieżą jest tematem trudnym i dyskusyjnym. Słychać często krytykę tego systemu, zarówno ze strony organizacji państwowych, jak również instytucji międzynarodowych. System ten nie jest w stanie zapewnić systematycznej i kompleksowej pracy prewencyjnej z rodziną, która nie spełnia swojego zadania.

Dodać należy, że dzieci są nazbyt często odbierane od rodzin biologicznych. Po odebraniu ich nie podejmuje się jednak pracy z rodzicami, aby umożliwić powrót dziecka. W wyniku tego Republika Czeska znajduje się w czołówce państw, co do ilości dzieci umieszczonych w instytucjach opiekuńczych, w porównaniu do liczby swoich obywateli. Rodzą się zatem pytania, w jaki sposób dzieci i młodzież przebywające w ośrodkach opieki zastępczej przygotowane są do ich opuszczenia. Czy system opieki zastępczej jest przygotowany do tego, by ułatwić młodym ludziom odnalezienie się w pełnowartościowym życiu w społeczeństwie?

Temat, który tu podejmuję jest bardzo szeroki i nie da się go ująć w jednym zdaniu. Moja praca ma na celu przedstawienie wad i niedociągnięć w funkcjonowaniu całego systemu oraz wskazanie możliwych rozwiązań. Powstaje również potrzeba porównania funkcjonowania i przygotowania różnych systemów opieki zastępczej do integracji ich podopiecznych ze społeczeństwem w różnych krajach (będzie to stanowiło część mojej pracy dyplomowej).

Analizując różne wyniki badań, możemy stwierdzić, że wychowanie instytucjonalne nie zabezpiecza, w pewnych sytuacjach, odpowiedniego środowiska dla prawidłowego rozwoju dziecka, jak również nie przygotowuje do przyszłego wartościowego życia. Ośrodki opieki zastępczej starają się zapewnić swoim podopiecznym wszystkie niezbędne elementy, które pozwolą osiągnąć im jak najlepsze wyniki w „procesie integracji”. Włączenie dziecka do życia powinno odbywać się analogicznie do tego, jak ma to miejsce w normalnej, zdrowej rodzinie. Co więcej, uważam, że warto podkreślić fakt, że ta forma opieki nad dzieckiem (opieka zastępcza) jest dla państwa z punktu widzenia ponoszonych kosztów bardzo niekorzystna (tylko dla porównania podam, że opieka instytucjonalna nad jednym dzieckiem w Republice Czeskiej, biorąc pod uwagę aspekty i potrzeby, kosztuje w przybliżeniu 60–70 tys. koron czeskich na rok).

Według danych statystycznych MSzMWF w instytucjach sprawujących opiekę nad dzieckiem w Republice Czeskiej (domy dziecka, instytucje wychowawcze bez instytucjonalnej opieki socjalnej) w roku szkolnym 2003/2004 było 7 250 dzieci, a w roku szkolnym 2008/2009 już 7 820, czyli nastąpił wzrost o 520 dzieci w przeciągu pięciu lat (w tekście używane są zamiennie terminy „dzieci i młodzież” lub „dzieci”, jak również często używany terminu „klient”). Należy zauważyć, że liczba dzieci w ośrodkach rośnie i co pokazują statystyki, jesteśmy krajem z największą ilością dzieci trafiających do ośrodków pomocy instytucjonalnej. Integracja, czyli włączenie socjalne dzieci czy młodych ludzi po uzyskaniu pełnoletności, stanowi duży problem dla wszystkich, którzy zajmują się wychowaniem instytucjonalnym.

Z tego wypływa wniosek, że nie należy szukać tylko teoretycznych rozwiązań przy socjalnym włączaniu młodych ludzi w życie codzienne, lecz należy te rozwiązania w pełni wykorzystać w praktycznych działaniach.

W tych działaniach nie są ważne efektywne zarządzanie finansami, czy włożony wysiłek i praca, tylko młody człowiek – konkretne dziecko. Moim zdaniem nie ważne jest, jakie wykształcenie osiągnie, ale jakie otrzyma wychowanie. Wydaje się koniecznym wspieranie takich czynników, jak np. pozytywne zdanie, pozytywne interakcje socjalne i inne, oraz ich jakości w ramach kompleksowego rozwoju osobowości jednostki, które prowadzić będą do lepszej integracji, lepszego włączania się w życie codzienne. W tym kontekście w Republice Czeskiej używa się czasami określenia „inkluzja”. Termin ten stosowany jest wymiennie (por. Franiok, 2007, s.14). Nie należy oczywiście pominąć umiejętności socjalnych.

Głównym zadaniem wychowania powinna być pełna integracja prowadząca do pełnowartościowego życia w społeczeństwie. Wszystkie wysiłki, które zostaną włożone w pracę nad dzieckiem, na pewno wielokrotnie zwrócą się w przyszłości.

Problemy związane z opieką wychowawczą – (zaszeregowanie wg kryterium możliwych socjalnych problemów klientów)

W większości specjalistycznych tekstów oraz w artykułach poddano analizie problemy, które niesie ze sobą opieka instytucjonalna. Opisane problemy związane z umieszczeniem dzieci w instytucjach wychowawczych możemy ująć w czterech punktach, tak je opisuje w swoich książkach Z. Matějček:

1. **Brak podstaw socjalnych**, które powstały w przeszłości, kiedy dziecko odizolowano od pierwotnej rodziny.
2. **Izolacja socjalna**, która była skutkiem umieszczania ośrodków opieki instytucjonalnej poza miastem, gdzie dzieci nie miały możliwości włączenia się w system socjalny i społeczny.
3. **Niedorozwinięcie emocjonalne** spowodowane długotrwałą emocjonalną frustracją wywołaną przez brak kontaktu z rodzicami i przebywaniem w anonimowym środowisku zakładu wychowawczego. Dziecku brakuje prywatności, intymności, nie uczy się rozwiązywania problemów życiowych. Wynikiem tego bywa „chłód emocjonalny”.
4. **Zależność socjalna** (brak przygotowania do samodzielnego życia w społeczeństwie), której przyczyn należy upatrywać również w frustracji emocjonalnej i w braku głębszych związków emocjonalnych, których w instytucjach wychowawczych nie da się zapewnić. Dzieci wychodzące ze

specjalnego zakładu wychowawczego nie mają często zabezpieczenia potrzebnego do prawidłowego funkcjonowania w społeczeństwie (por. Matějček, 1992).

W przedstawionych powyżej punktach możemy zobaczyć braki występujące w dziedzinie socjalnej, które mogą prowadzić do wyłączenia socjalnego. Problemy te można bardzo szeroko opisać i poddać pod dyskusję. Będą one stanowić przedmiot mojej pracy dysercyjnej. Zajmę się obecnie problemami związanymi z fazą osamotnienia, która wiąże się z odejściem klienta z placówki i rozpoczęciem życia w społeczeństwie. Niektóre problemy poruszę jeszcze w następnej części.

Opuszczenie przez młodych ludzi placówek opieki instytucjonalnej

Samodzielne życie w Republice Czeskiej każdego roku rozpoczyna 250 młodych wychowanków domów dziecka. Więcej niż połowa z nich w przeciągu kilku lat znajduje się w placówkach kierowanych przez państwo, niezapewniających swoim wychowankom możliwości usamodzielnienia się. Winny jest przede wszystkim system opieki nad młodymi ludźmi wychowywanymi w zakładach opieki zastępczej. Zakłady te w niewłaściwy sposób przygotowują ich do podjęcia samodzielnego życia. Błędy niekorzystnego, złego systemu opieki instytucjonalnej nad dziećmi starają się naprawić organizacje non-profit, ale wsparcie ze strony instytucji, państwa jest małe. Długotrwały pobyt dziecka w ośrodku w wielu przypadkach negatywnie wpływa na nie same i na całe jego życie. Chociaż opieka wydaje się wystarczająca, to jednak te instytucje nie są w stanie przygotować młodego człowieka do życia w realnym świecie. W odróżnieniu od dzieci dorastających w pełnych rodzinach dziecko dorastające w ośrodku, w wieku 18 lat musi opuścić „dom”. Według badań (Kovařík, Bubleová, Šlesingerová, 2004) prowadzonych przez ośrodek opieki zastępczej, prawie połowa młodych ludzi (46%) wraca z powrotem do pierwotnej rodziny, która go zaniedbywała, bądź wręcz stanowiła zagrożenie dla jego rozwoju. W 35% przypadków pierwotne środowisko rodzinne oceniane jest jako „stwarzające problemy”, a w 64% jako „problematiczne”. Tylko 1% pierwotnych rodzin uznawane jest za „bezproblemowe”. Po jakimś okresie młodzi ludzie muszą biologiczne rodziny z różnych powodów opuścić.

Taką sytuację potwierdziły także wyniki analizy przeprowadzonej przez Ministerstwo Spraw Wewnętrznych Republiki Czeskiej opublikowanej w roku 2007 opisującej sytuację młodych ludzi opuszczających ośrodki w latach 1995-2004. Analiza jednoznacznie potwierdziła, że w Republice Czeskiej brakuje jasno

określonego systemu opieki zastępczej, opieki nad młodymi ludźmi, którzy po okresie przebywania w ośrodku opiekuńczym powrócili do swoich pierwotnych rodzin. Prawie 41% młodych ludzi po opuszczeniu ośrodka miało problemy z prawem! Taka wysoka liczba jest wynikiem dwu wzajemnie przeplatających się czynników. Podczas pobytu dziecka w ośrodku nie dochodzi do współpracy z pierwotną rodziną, nie pomaga się jej w rozwiązaniu problemów. Równocześnie młodzi ludzie nie są przygotowani do życia w społeczeństwie, do życia codziennego. Potwierdzają to również wyniki badań Ministerstwa Spraw Wewnętrznych, które wskazują, że jedna trzecia bezdomnych miała związek w przeszłości z ośrodkami opieki zastępczej, domami dziecka itp.

Problemy młodych ludzi opuszczających domy dziecka

Badania Centrum Zastępczej Opieki Rodzinnej, Miejskowej i Zagranicznej (Kovařík Bubleová, Šlesingerová, 2004; Bubleová, a kol, 2004; Matějček, Bubleová, Kovařík, 1997) spotkania i workshopy (warsztaty) z młodymi ludźmi opuszczającymi system opieki zastępczej potwierdziły, że po odejściu z domów dziecka napotykać na następujące problemy:

- brak samodzielności – nie potrafią troszczyć się o samych siebie;
- utrata ekonomicznej i socjalnej pomocy zapewnianej w czasie pobytu w domu dziecka;
- brak realnego wyobrażenia o świecie, o życiu poza domem dziecka;
- brak wsparcia finansowego, socjalnego i emocjonalnego;
- brak oswojenia ze światem zewnętrznym wynikające z faktu, że większość czasu spędzają na obszarze domu dziecka i jego bliskiej okolicy;
- poczucie odosobnienia – wiele domów opieki instytucjonalnej wybudowano na peryferiach miasta, co spowodowało pewną izolację;
- brak przygotowania do zawodu, brak przyswojonych nawyków związanych z pracą i zdyscyplinowaniem;
- brak wykształcenia, narzucony wybór kierunku kształcenia zawodowego;
- brakuje im osoby, która wskazałaby im drogę, brak wsparcia;
- brak im motywacji do aktywnego przeżycia wolnego czasu, odpowiada im to, że nie muszą obowiązkowo brać udziału w jakichkolwiek czynnościach, w programie, który obowiązuje i jest realizowany w danym domu dziecka;
- długotrwały pobyt w domu dziecka negatywnie wpływa na ich rozwój psychosocjalny;
- problemy wychowawcze.

Problemy, z którymi młodzież się spotyka, można podsumować i zakwalifikować do trzech dużych obszarów:

- nieprzygotowanie socjalne;
- niesamodzielność ekonomiczna;
- brak wsparcia emocjonalnego.

Stan systemu opieki sukcesywnej (opieka po opuszczeniu instytucji opieki zastępczej)

Gwarantowany przez państwo system pomocy socjalnej zajmujący się tymi problemami i związanymi z nimi potrzebami nie jest zdolny zareagować adekwatnie do sytuacji, przede wszystkim w wyniku niewystarczającej ilości miejsc w placówkach oraz niewystarczających środków finansowych. Kolejne formy wsparcia młodych ludzi podczas odejścia z domu dziecka mają znikome znaczenie i mogą zostać poddane dyskusji, czy rzeczywiście oznaczają potrzebne wsparcie młodych ludzi podejmujących samodzielne życie poza domem dziecka i innymi podobnymi instytucjami. Znaczną część udzielanej pomocy młodym ludziom zapewniają organizacje non-profit, które we współpracy z domami dziecka oferują klientom potrzebną pomoc, aby młodzi ludzie dobrze rozpoczęli samodzielne życie w społeczeństwie.

Pomoc oferowana młodym ludziom opuszczającym domy dziecka i podobne instytucje można przedstawić następująco:

- poradnictwo specjalistyczne. Specjaliści udzielają młodym ludziom potrzebnych informacji. Dotyczy to np. związków rodzinnych i partnerskich, współpracy z pracodawcą itd. Poradnictwo przyjmuje formę konsultacji, infolinii czy poradni internetowych. np. dla młodzieży dorastającej poza własną rodziną. Ważnym źródłem zapewniającym poradnictwo i potrzebne informacje jest strona internetowa: <http://odchazim.cz/>;
- wykształcenie i trening umiejętności potrzebnych w życiu. Centrum Wychowania Fizycznego i Sportu Wyższej Szkoły Ekonomicznej (uniwersytet ekonomiczny) oraz Ośrodek Zastępczej Opieki Rodzinnej „Start do życia” wzięły sobie za cel w projekcie społecznym zmniejszenie wymienionych problemów oraz negatywnego wpływu wychowania instytucjonalnego. W ramach tej akcji do Ośrodka Zastępczej Opieki Rodzinnej w ciągu półtora roku (styczeń 2007 – czerwiec 2008) dołączyło 170 młodych ludzi w wieku od 16 do 18 lat z 26 domów dziecka (Por. Start do života, 2008);

- uczestnictwo w rozwiązywaniu codziennych spraw. Pomaganie osobom, które nie potrafią sobie poradzić w normalnych sytuacjach życia codziennego, np. pomoc w życiu osobistym, w nawiązywaniu kontaktów ze środowiskiem społecznym, załatwianie spraw w urzędach itp. Pracownicy Ośrodka Zastępczej Opieki Rodzinnej zostają niejednokrotnie na dłuższy czas z dzieckiem, które opuszcza ośrodek, dom dziecka, pomagając mu również w kwestiach praktycznych dotyczących życia codziennego;
- zamieszkanie. Dotyczy pomocy socjalnej, która powinna zapewnić tej grupie pomoc w trudnej sytuacji, jaką jest utrata mieszkania oraz uchronić tę grupę przed patologicznymi zjawiskami społecznymi. Ci młodzi ludzie znajdują mieszkania w domach azylowych, domach „W pół drogi”, centrach interwencyjnych i noclegowniach;
- pomoc w odnalezieniu tożsamości i określeniu systemu wartości. Ośrodek zastępczej Opieki Rodzinnej oferuje program dla dorastających dzieci romskiej grupy etnicznej, które dojrzewają w rodzinach mniejszościowych (ewent. w różnych ośrodkach). Takim dzieciom, pod kierownictwem romskich asystentów, przybliża się problematykę romską, historię Romów, ich tradycje, zwyczaje itp. Dzieci te mogą również zobaczyć dobre wzory do naśladowania, autorytety, tj. Romów, którym się w życiu na wielu płaszczynach życia powiodło;
- pomoc finansowa oraz inne.

Tak przedstawia się program pomocy młodym ludziom opuszczającym ośrodki opieki zastępczej zawarty w czeskich przepisach prawnym. Od strony formalniej wydaje się, że w Republice Czeskiej system opieki zastępczej funkcjonuje dobrze. Rzeczywistość jednak przedstawia się nieco inaczej. Istnieje szereg dobrych programów pomocowych, prowadzonych przez organizacje non-profit, np. organizacje kościelne, jednak pomoc ta nie obejmuje równomiernie wszystkich regionów państwa. Praca tych organizacji nie jest jednakowa, nie jest skoordynowana. W niektórych regionach (Praga i okolice) oferta jest naprawdę szeroka, a w pozostałych częściach kraju jest mała, znikoma.

Możliwe zmiany w systemie opieki sukcesywnej

Zasadniczy problem stanowić tu będzie przede wszystkim brak koncepcji modelu pomocy instytucjonalnej ze strony państwa – obowiązującą legislatywę można nazwać pierwszym krokiem, państwo jednak musi jasno i rzetelnie wskazać priorytety w dziedzinie opieki zastępczej. W roku 2006 Ministerstwo Pracy

i Spraw Socjalnych opublikowało tzw. Narodową Koncepcję Polityki Rodzinnej, jednak nie ujęło w tej koncepcji opieki sukcesywnej. Szereg analiz wskazuje na to, że cały system opieki zastępczej i sukcesywnej trzeba koniecznie zreformować, zwiększyć jego efektywność i przede wszystkim dostosować do potrzeb młodych usamodzielniających się ludzi.

Kolejnym koniecznym krokiem w dziedzinie opieki zastępczej powinna być zmiana finansowania, ponieważ ilość środków finansowych przeznaczonych na przygotowanie młodych ludzi na odejście z systemu opieki zastępczej i wsparcie rozwoju opieki zastępczej jest niewystarczająca. Obecny stan podziału finansów bardziej odpowiada ośrodkom, gdyż ustawa gwarantuje im długotrwałe dochody. Organizacje non-profit, których rola jest niezastąpiona w systemie opieki zastępczej, są zależne od krótkotrwałych grantów, co powoduje, że w ich przypadku długofalowe planowanie jest nierealne. Bez wyraźnej zmiany w sferze finansowania tych organizacji nie można liczyć na wyraźny rozwój i rozszerzenie oferowanej pomocy.

Należy także przypomnieć, że służby opieki sukcesywnej dla młodych ludzi odchodzących z systemu, omawia w dużej części ustawa o służbach socjalnych. Ustawa ta stanowi, że urzędy krajowe rejestrują kierownika służb socjalnych i stanowią gwarancję jakości oferowanych usług. Zasadniczy problem stanowi fakt, że województwa powinny bazować na planach gmin, te jednak nie mają obowiązku takich planów tworzyć.

Niektóre aspekty dotyczące opieki sukcesywnej nad dziećmi:

- na 6 miesięcy przed ukończeniem opieki instytucjonalnej nad dzieckiem powinno się zorganizować konferencję, na której omawiana będzie sytuacja rozpoczynającej samodzielne życie jednostki: mieszkanie, praca, związki partnerskie, kontakty z własną rodziną, bliskimi itp.;
- przez okres dwu lat dziecko powinno mieć jednego pracownika, który będzie koordynował, wspierał i przychodził w razie potrzeby, ewentualnie zorganizowanie kolejnej konferencji w sprawie tej osoby (Okres jednego roku nie jest wystarczający do tego, by się usamodzielnic - niedawno wydana przez Ministerstwo Spraw Wewnętrznych informacja pokazała, że dopiero po upływie jednego roku młody człowiek traci orientację, zaczyna się gubić i potrzebuje konkretnej pomocy);
- trzeba koniecznie podnieść liczbę miejsc w Domach „W pół drogi”. Ponadto powinien w nich obowiązywać zakaz wspólnego dorastania młodych ludzi

bez wsparcia rodziny i tych, którzy mieli jakiegokolwiek problemy z prawem. Domy „W pół drogi” nie powinny ograniczać swej pomocy do jednego roku, powinny pomagać indywidualnie tak długo, jak długo będzie to potrzebne;

- trzeba koniecznie wspierać i propagować programy firm, które dzieciom dorastającym bez wsparcia rodziny ułatwiają dostęp do rynku pracy.
- trzeba koniecznie wspierać i propagować programy gmin, które takim dzieciom ułatwiają drogę do samodzielnego zamieszkania (por. Folda a kol, 2009).

Bibliografia:

- Bubleová V. a kol., *Monitoring práv a potřeb mladých lidí odcházejících z dětských domovů*, Praha 2004.
- Folda J. a kol., *Systém náhradní péče o děti a mladistvé. Situační analýza*, Praha 2009.
- Franiok P., *Vzdělávání osob s mentálním postižením*, Ostrava 2007.
- Kovařík J., Bubleová V., Šlesingerová K., *Práva a potřeby mladých lidí odcházejících z dětských domovů*. Praha 2004.
- Matějček Z., *Dítě a rodina v psychologickém poradenství*, Praha 1992.
- Matějček Z., Bubleová V., Kovařík J., *Pozdní následky psychické deprivace a subdeprivace*, Praha 1997.
- Start do života*, kol. autorů VŠE a Střediska NRP, Praha 2008.